

De svarabhaktivocaal in de Nederlandse en Friese dialecten

Georges De Schutter, Universiteit Antwerpen en KANTL

Samenvatting

Epenthetische sjwa kan in variëteiten van het Nederlands in bepaalde fonologische omgevingen structureel (afdwingbaar) geworden zijn (bv. in *tafel*, *donder*), maar in andere een variabele status hebben (bv. in *help(en)*, *warm(e)*). Op basis van het materiaal verzameld in de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND)* wordt gezocht naar structurele factoren die de keuze tussen vormen met en zonder svarabhaktivocaal in de Nederlands en Friese dialecten sturen. Die factoren zijn van fonologisch-structurele aard (de bouw van het consonantische eindcluster van het morfeem) en worden mede bepaald door de morfologische structuur van het woord (een- tweelettergrepig). Bovendien biedt het enquêtemateriaal ook de gelegenheid om een taalgebruiksgegeven aan een onderzoek te onderwerpen: de rol van woordklemtoon en zinsaccentuering bij de keuze tussen vormen met en zonder sjwa. De frequentie van sjwa-insertie blijkt in alle taalvariëteiten (dialecten zowel als algemenere taalvormen) omgekeerd evenredig met klemtoon of accent op het grondwoord.

Abstract

Epenthetic schwa has, in the course of history, acquired a fixed structural position in a large number of specific structural contexts (e.g. in *tafel* <table>, *donder* <thunder>), but may have a variable status in a number of other contexts (e.g. *help(en)* <helpVstem/inf>, *warm(e)* <warmAstem/inflected form>). On the basis of data from the *Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND)* we look for structural factors that influence the choice between forms with and without svarabhakti in Dutch and Frisian dialects of the Netherlands, Belgium and north-west France. Such factors depend on structural phonological properties: the composition of the lexical morpheme's consonant end cluster (e.g. /rm/ in *warm(e)* <warm> or /lp/ in *help(en)* <help>) and the morphological structure of the word (mono- or disyllabic). The data also allow to investigate a language usage factor: the role of word and clause accent in the choice between forms with and without schwa. The frequency of schwa insertion appears to be inversely proportional to the intensity of accentuation.

e-mail
gdeschutter@
kantl.be

1. INLEIDING

1.1. DE SVARABHAKTIVOCAAL ALS FONETISCH HULPSTUKJE

De svarabhaktivocaal is een niet per se historisch gemotiveerde klank die zich ontwikkelt of in stand houdt met het louter fonetische doel om consonantclusters (makkelijk) realiseerbaar te maken / te houden. Die omschrijving suggereert meteen dat zo'n vocaal zelden of nooit 'klankwettig', of fonologisch afdwingbaar is. Voorbeelden van de svarabhaktivocaal zijn in de historische grammatica van diverse talen in overvloed te vinden.¹ Op basis van de Oudgermaanse stam *fugl(-s)* zijn in de hedendaagse Continentaal-Germaanse talen woorden met een 'parasitaire' vocaal ontstaan: Duits *Vogel*, Nederlands *vogel*. Het Engels daarentegen heeft *fowl*; dat daarbij de overgang van <g> tot <w> mogelijk een rol gespeeld heeft, is in deze context zonder belang: die overgang kan een verklaring zijn voor het ontbreken van sjwa, maar kan net zo goed zelf het gevolg zijn van het feit dat zich in het Engels geen sjwa ontwikkeld had in het cluster. In de meeste gevallen verschijnt de svarabhaktivocaal in de vorm van de niet-gespecificeerde 'doffe' sjwa, die als klank geen plaats heeft in het fonologische systeem van de dragende taal. De evolutie in 'moeilijke' clusters kan natuurlijk ook anders verlopen, denken we maar aan woorden als Engels *swallow*, Nederlands *zwaluw* (tegenover Duits *Schwalbe* zonder vocaal tussen /l/ en de volgende consonant): zowel in het Engels als in het Nederlands heeft de klank die zich tussen de leden van het niet-vocalische cluster genesteld heeft (resp. [ɔ] en [y]) een zelfstandige status in het fonologische systeem.²

De pas gepresenteerde voorbeelden illustreren dat talen verschillende wegen kunnen inslaan: de svarabhaktivocaal kan structureel aan- of afwezig zijn,³ maar er is ook nog een derde weg: dat hij facultatief realiseerbaar is. Die derde weg is in het Nederlands van oudsher geattesteerd in woorden waarvan

¹ Ik verwijs naar Van Loon (2018 [2019]) in deze aflevering.

² Dat hoeft natuurlijk nog niet te betekenen dat de vocaal op deze specifieke plaats ook distinctieve waarde heeft. Noch in het Engels noch in het Nederlands is dat in woorden zoals *follow* – *swallow* resp. *zwaluw* – *peluw* het geval. Qua fonologische status is er dus niets veranderd met de overgang van 'neutrale' naar 'specifieke' articulatie.

³ In talen waar de vocaal structureel aanwezig is (bv het Nederlands met woorden als *somber*, *tafel* of het Engels met *over*, *table* rijst de vraag wat de status van de klank is. Er zijn tegengestelde meningen: De Schutter (1973) verdedigt de stelling dat in het Nederlands de sjwa (en ook eventueel daaruit ontwikkelde vocalen zoals /y/ in *schaduw*) uitsluitend een oppervlakte-element vormt. Voor Van Oostendorp (2000) is het (bv. ook in *tafel*) een van de verschijningsvormen van de 'vaste' sjwa, en heeft de klank fonologische status. Op die problematiek ga ik hier niet in, de bijdrage is uitsluitend gewijd aan facultatieve realisaties.

de stam eindigt op een consonantcluster waarvan de leden op enige manier niet- of minder compatibele fonetische kenmerken vertonen. Bekende voorbeelden daarvan zijn stammen als *werk*, *welk*, *werp* en *welp*: de combinatie van een (onderliggend) alveolare liquida en een heterorganische obstruent (resp. velair en labiaal) bevordert het invoegen van de onbestemde ‘doffe’ vocaal sjwa, maar dringt die geenszins op. Te verwachten is dan dat in een geografisch gediversifieerd landschap nogal wat verschillen aan de oppervlakte komen: dialecten kunnen heel verschillende keuzes maken: consequent + of –, of een mix van beide mogelijkheden (met als bepalende factoren eventueel nog de macrostructuur van het woord waarin het cluster opereert, het ritme van de syntactische eenheid waarin het voorkomt, metrische structuren, enz.). Ook homorganische clusters kunnen voor ‘moeilijkheden’ zorgen. Dat is met name zo als twee liquidae op elkaar stoten, zoals het geval is met *ker(e)l* resp. *kel((d)e)r*. In die gevallen is de articulatiewijze zo verschillend dat in veel dialecten insertie van sjwa absoluut noodzakelijk is.⁴ Als daarbij [- obstr.] voorafgaat aan [+ obstr.] is insertie van sjwa voldoende voor het gemak van de articulatie. In het omgekeerde geval is in de meeste Nederlandse dialecten, in tegenstelling met de Duitse (cf. het woord *Keller*) bijkomend ook nog eens insertie van [d] noodzakelijk.

In deze tekst wordt gefocust op (facultatieve) insertie van sjwa in heterorganische consonantclusters, in de praktijk dus [r/l + niet-alveolare obstruent of na-saal]. Er wordt gezocht naar distributiepatronen in de Nederlandse en Friese dialecten, en naar factoren die de keuze tussen oppervlaktevormen met en zonder realisatie beïnvloeden.

1.2. DE SVARABHAKTIVOCAAL IN DE NEDERLANDSE EN FRIESE DIALECTEN

Systematisch materiaal voor zo’n studie is te vinden in twee belangrijke materiaalverzamelingen: die van de RND, bijeengebracht door en verschenen onder redactie van Edgard Blancquaert, Willem Pée en V. Frits Vanacker in de jaren 1925-1970, en die van het GTRP-project van Ton Goeman en Johan Taeldeman, later gecoördineerd door Van Reenen, verzameld in het laatste decennium van de twintigste eeuw. Dat die twee verzamelingen als basis voor

⁴ Niet alle regionale talen hebben verplichte insertie van sjwa; met name de zuidoostelijke (Limburgse dialecten) hebben die insertie waarschijnlijk nooit gekend, maar daar is meestal gekozen voor reductie van het eindcluster om de uitspraakmoeilijkheid te vermijden, cf. De Schutter & Taeldeman (1994).

het onderzoek genoemd worden kan in verband gebracht worden met mogelijke verschuivingen: hoewel er maar een paar decennia tussen beide verzamelingen liggen, is die mogelijkheid meer dan realistisch, vooral dan in de volkstalen van Nederland; ik verwijs hierbij naar de soms onverwachte resultaten voor gegevens in de Randstad gerapporteerd in Kloots e.a. (2002, *passim*).⁵ Die betreffen weliswaar de bovenregionale taal, maar de factor die telkens weer ter (mogelijke) verklaring wordt aangevoerd, is de ‘nieuwe’ realisatie van de liquidae in het taalgebruik, die zich meer dan waarschijnlijk het eerste in de alledaagse volkstaal ontwikkeld heeft. Het is dus zeker te verwachten dat het GTRP-materiaal systematische afwijkingen vertoont t.o.v. dat van de RND. De materiaalverzamelingen verschillen ook vrij fundamenteel in meer dan een opzicht.

Allereerst: het RND-materiaal is in structureel opzicht weinig consistent: er zijn vrij grote lacunes in de fonologische constellaties die gerepresenteerd zijn, en lang niet alle voorgestelde woorden komen in het hele Nederlandse taalgebied voor (sommige hebben ook verschillende betekenissen naargelang van de regio, wat uiteraard voor moeilijkheden zorgt in een verzameling op basis van concrete zinnen). Positief bij het RND-materiaal is natuurlijk wel dat het opnamenet in de meeste gebieden erg dicht is. En zeker niet te verwaarlozen: dat de items meestal in een zin opgevraagd worden, laat in principe ruimte voor onderzoek van de invloed van accent- en ritmepatronen.

Het grote voordeel van het GTRP-materiaal is dat over de samenstelling van de vragenlijst uitvoerig is nagedacht en onder vakgenoten gediscussieerd (cf. vooral Goeman & Taeldeman, 1996). Structurele tekorten zijn zeldzaam en betreffen als ze er toch zijn, meestal vrij marginale delen van het grammaticale systeem.⁶ Het opnamenet is, zoals gezegd, veel wijdmaziger dan dat van de RND, maar er zijn relatief weinig nulmeldingen, waardoor de belangrijke distributiepatronen meestal meer dan behoorlijk te voorschijn komen. Aan de andere kant is het denkbaar dat bij het nazeggen van woorden in isolatie de neiging groot is om afwijkingen in het regionale dialect t.o.v. de standaardtaal uit te vergroten. En evenzeer mogelijk is dat bij gebrek aan een context de standaardtaalvorm prominent in het taalbewustzijn geprojecteerd wordt. Voor de hier te bespreken problematiek is zeker niet eenduidig te voorspellen in

⁵ Belangrijk in dit verband is natuurlijk ook Van de Velde (1996), die als eerste de veranderingspatronen in de articulatie van liquidae systematisch bestudeerd heeft. Het resultaat van zijn bevindingen wordt gereflecteerd in het GTRP-dialectmateriaal, cf. ook verder.

⁶ De ernstigste lacune die mij bekend is betreft de imperatief van werkwoorden.

welke zin de mogelijk beïnvloeding door de standaardtaal überhaupt gewerkt zou kunnen hebben.

De twee materiaalverzamelingen zijn dus in zoveel punten verschillend dat de confrontatie van de gegevens, hoe verrijkend die ook belooft te zijn, pas zinvol wordt als ze in eerste instantie elk apart bevestigd zijn. Om verschillende redenen zal ik me in deze bijdrage beperken tot wat de RND ons kan leren. Ik hoop binnenkort ook het GTRP-materiaal aan bod te laten komen. Voor een selectie in het buitengewoon veelzijdige materiaal zal de ervaring met de RND-gegevens daarbij als leidraad kunnen dienen.

1.3. HET CONCEPT VAN DEZE STUDIE

§ 2 begint met een beschrijving van het materiaal verzameld in de RND (2.1) en valt uiteen in een louter beschrijvende afdeling 2.1.1, waarna 2.1.2 in 8 subhoofdstukken een bondig overzicht geeft van de geografische distributie van vormen met en zonder sjwa-insertie. Een samenvattend overzicht van relevante feiten uit die commentaardelen volgt in 2.1.3. 2.2 focust op regionale verschillen in de distributie; het zal mogelijk blijken negen verschillende regio's af te bakenen. In § 2.3 volgt nog een summierere behandeling van een fenomeen dat als een 'alternatief' voor sjwa-insertie kan gelden: de reductie van het eindconsonantcluster, waardoor uiteraard de fonetische basis voor insertie van de svarabhaktivocaal verdwijnt; de behandeling is louter auxiliair, in die zin dat ze een verklaring biedt voor bepaalde afwijkingen in het opgevoerde cijfermateriaal.

§ 3 wordt gewijd aan structurele fonologische eigenschappen van woordvormen, die een rol spelen bij het bepalen van het relatieve gemak waarmee sjwa ingelast wordt. Daarbij zal zowel de syllabestructuur (mono- tegenover disyllabische vormen) als de aard van het eindcluster van het stammorfeem een bepalende rol blijken te spelen. Niet onverwacht zal blijken dat het RND-materiaal weliswaar een basis voor dit onderzoek kan bieden, maar voor de precieze afbakening van factoren te weinig consistent is.

In § 4 probeer ik de problematiek open te trekken door ook aandacht te vragen voor eigenschappen op het niveau van het taalgebruik: oppervlakkige fonologische kenmerken (vooral i.v.m. klemtoon en zinsaccent) die te maken hebben met emfase in de syntactische of morfologische eenheid. Na het algemeen-inleidende 4.1 schetsen 4.2 en 4.3 een beeld van de distributie van +/- svarabhaktivormen bij items die meer dan één keer in het materiaal verschijnen, met name de morfemen *helft* en *melk*. Op basis van de hypotheses die uit

dat onderzoek voortvloeien wordt in 4.4 een belangrijke oppositie uit de bestaande literatuur opnieuw bekeken: die tussen eenlettergrepig *werk* en meerlettergrepig *werken*.

§ 5 ten slotte brengt een synopsis van alle hypothesen die de analyses op basis van het RND-materiaal hebben opgeleverd, en vooral een aantal suggesties voor verfijning – voor sommige aspecten ook wezenlijke complementering – van het onderzoek.

2. HET MATERIAAL VAN DE RND VOOR DE CLUSTERS VAN LIQUIDA + HETERORGANISCHE OBSTRUENT OF NASAAL (L+K/N)

2.1. VOORSTELLING VAN HET MATERIAAL

2.1.1. De materiaalverzameling

We hebben systematische gegevens voor 9 woordvormen,⁷ waarvan het eerste hier voor te stellen woord (*melk*) niet minder dan vier keer in de enquête voorkomt: tweemaal als simplex (nr. 40 ‘*ze is de helft van d’r melk kwijt*’ en nr. 127 ‘*De melk spuit uit de uier van de koe*’) en als eerste resp. tweede deel van een samenstelling (resp. *melk-boer* in nr. 99 ‘*de melkboer heeft een grote ronde*’ en *karne-/boter-melk* in nr. 100 ‘*die karnemelk is dun en zuur, ...*’). Dit biedt ons de mogelijkheid om na te gaan of de sterkte van de accentuering een rol speelt bij het al dan niet insereren van *sjwa* in het eindcluster. Aan dit aspect wijd ik in punt 4.3 een paar beschouwingen. Voorlopig nemen wij de vier voorkomens bij elkaar.

Ook twee keer gerepresenteerd is *helft* (zn.) in nr. 40 ‘*ze is de helft van d’r melk kwijt*’ en nr. 44 ‘*wij moeten daar de helft van hebben, ...*’⁸. In beide gevallen is ‘de helft’ het kerngegeven van een NP die als DO in de zin fungeert. Verschillen in prominentie en/of accentuering liggen dan ook niet voor de hand. Reden genoeg natuurlijk om ook deze gegevens, althans bij de algemene presentatie in 2.2, bij elkaar te nemen.

⁷ Enkelvoudsvormen en meervoudsvormen in ww.- en zn.-paradigmata en verbogen en onverbogen vormen van het adjectief gelden als verschillende woordvormen.

⁸ In het tweede deel van de nevenschikking kan nog eens *helft* voorkomen, maar over het algemeen wordt die herhaling door de respondenten vermeden. Ik houd in wat volgt alleen rekening met de eerste realisatie.

De overige in de RND onderzochte woorden zijn:

- ♦ *Help(t)* (imperatief van ww.) in nr. 45 ‘*help eens dat bed op (te) tillen – help eens om dat bed op te tillen*’. In het noorden van het taalgebied wordt consequent de vorm zonder /t/ gebruikt, in het zuiden alterneren vormen met en zonder /t/ (cf. De Schutter, 1997). Aangezien /t/ als ww.-uitgang daar waar hij verschijnt vrij bij elke stam toegevoegd kan worden, nemen wij aan dat het al dan niet verschijnen ervan geen invloed heeft op de realisatie van het cluster /lp/. Het complement (volledige (om) te-zin of verhoogde infinitief) heeft meer dan waarschijnlijk geen invloed op de realisatie. Dit lemma is speciaal in die zin dat het, afgezien van het stopwoord *eens* het enige referentiële element is van de hoofdzin, en dus ook de zwaarst mogelijke nadruk in de zin krijgt. Een complicerende factor voor het onderzoek, waar ik in deze algemeen verkennende studie echter niet nader op kan ingaan, is precies het optreden van het partikel *eens* ([əs/ɪs]; als de vorm *help* onmiddellijk gevolgd wordt door dit woord bestaat het gevaar dat fonetisch /p/ bij de sjwa gaat aanleunen, zodat de facto een tweelettergrepige complexe vorm ontstaat; daardoor kan dan ook insertie van svarabhaktivocaal minder voor de hand gaan liggen, cf. § 3.⁹
- ♦ *Werk* (zn.) in nr. 4 ‘*spitten is lastig / zwaar werk*’ wordt hier voorlopig buiten beschouwing gelaten. Dat is niet omdat het RND-materiaal voor dit woord al vrij uitvoerig ter sprake is gekomen in de dialectologische literatuur, maar wel omdat het in een belangrijk opzicht als een buitenbeentje kan gelden. Ik verwijs hiervoor naar 4.4.
- ♦ *Sterk* (bn.) predicatief gebruikt in nr. 43 ‘... *omdat-ie sterk is*’; ook hier mogen wij geredelijk aannemen dat het adjectief, als enig focuselement in de bijzin, een sterk accent draagt. En hier geldt ook weer dat de eindconsonant met de vocaal van *is* als een syllabe apart gaat gelden, cf. boven bij *help(t)*.
- ♦ *Helpen/geholpen* in nr. 38 ‘*ze heeft hem zijn geld helpen opmaken / geholpen (om) zijn geld op te maken*’. De eerste versie (de oorspronkelijk door Blancquaert voorgestelde) heeft het ww. in de functie van hulpwerkwoord; als zodanig behoort het tot de werkwoordelijke constituent in focus, hoewel het daarbinnen zeker niet de hoofdklemtoon krijgt. De tweede versie voert *geholpen* als sterk beklemtoond element op. In wat

⁹ Deze factor speelt natuurlijk niet als een vorm met /t/ verschijnt. Hoe de eind-/p/ t.o.v. de volgende vocaal reageert is in het RND-materiaal niet na te gaan.

volgt wordt niet systematisch met dit verschil rekening gehouden, maar het potentiële verschil in de realisaties (lichtere tegenover sterke klemtoon) zou bij de keuze tussen + en – svarabhaktivocaal toch wel een rol gespeeld kunnen hebben, zie 2.2.5.

- ◆ *Werken* (hoofdwv.) in zin 32 ‘*hij kan niet gaan werken, omdat ...*’. In de kernzin is het de enige echte focusconstituent; die draagt dus ook het sterkste zinsaccent.
- ◆ *Bergen* (meervoudig zn.) in nr. 104 ‘*In Italië zijn er bergen die vuur spuwen*’. *Bergen* draagt als kern van de subjects-NP van een presentatieve constructie een redelijk zwaar zinsaccent, binnen de hoofdzin zonder twijfel het zwaarste.
- ◆ *Warme* (bn) in nr. 68 ‘*het is een warme dag geweest en ...*’. In deze variant staat het woord duidelijk in focus, en krijgt het dus ook het volle zinsaccent op zich. Dat is ook het geval bij de frequent opgegeven variant ‘*het is warm(e) geweest vandaag*’; die laatste realisaties heb ik, vanwege het belang van de oppositie een-/ tweelettergrepigheid niet mee opgenomen, tenzij dan in de dialecten waar in predicatief of bijwoordelijk gebruik *warme* verschijnt (met name de ‘Vlaamse’). Zowel in attributief als in predicatief gebruik wordt *warme* in de respons vaak vervangen door *heet/hete*. Als daarbij dan na de zin zelf geen aparte melding wordt gemaakt van de vorm *warme* (wat geregeld toch wel gebeurt), krijgen we dus een nulnotering. Die substituties zijn over zowat het hele Nederlands-Friese taalgebied verspreid; het effect van de aanpassing is dan ook grotendeels alleen absoluut-kwantitatief van aard: in zowat het hele taalgebied zijn er wat minder attestaties.
- ◆ *Beschermen* in nr. 41 ‘*De man moet zijn vrouw beschermen*’ is onder de voorgestelde woorden het zwakke broertje gebleken. In alle regio’s wordt het vaak door andere woorden en uitdrukkingen vervangen (bv. *zorgen voor*, *opkomen voor*, *protegeren*, enz.). Waar het wel opgegeven wordt volgt vaak nog een opmerking zoals ‘zeldzaam, weinig gebruikt, liever vervangen door ...’, waaruit blijkt dat er nogal wat twijfels zijn over de dialectstatus van het woord. De twee aspecten (aanzienlijke reductie in het aantal genoteerde gevallen, en twijfel i.v.m. de status van het woord) maken de gegevens niet geschikt voor directe integratie met die van de overige woorden. Ze worden dan ook in eerste instantie buiten het onderzoek gehouden, al zal blijken dat ze toch nog wel een functie kunnen hebben bij de interpretatie van de betrouwbaarder gegevens, cf. 2.1.3).

Samenvattend kunnen wij zeggen dat alle gepresenteerde woorden ten minste in potentie een (vrij) sterk zinsaccent dragen.¹⁰

2.2. DE GEOGRAFISCHE SPREIDING VAN VORMEN BIJ DE GESELECTEERDE ITEMS

Alle woorden, behalve *beschermen*, treffen wij in meer dan driekwart van de opnames aan. In totaal levert dat 20.197 realisaties op:¹¹ 13.293 voor de vier fonologisch monosyllabische vormen (die in totaal dus acht keer voorkomen), en 6904 voor de vier tweelettergrepige (vier voorkomens).¹² Die twee formele categorieën worden in wat volgt grotendeels apart behandeld. Dat is ook principieel als volgt te verantwoorden: bij een tweelettergrepige vorm als bv. *werken* moet één element van het cluster tot de eerste syllabe gerekend worden, het andere tot de tweede; er is m.a.w. bij dat laatste geen ‘directe aansluiting’ tussen de leden van het consonantcluster. Bij eenlettergrepige vormen (bv. *werk*) is die directe fonologische aansluiting er natuurlijk wel. Aangezien insertie van de svarabhaktivocaal ten minste gedeeltelijk aan moeilijkheden bij de opeenvolging van sterk verschillende articulaties te wijten zal zijn, is het logisch om de sjwa méér in eenlettergrepige woorden te verwachten dan in tweelettergrepige. Die theoretische stelling wordt ook ten volle door het RND-materiaal bevestigd: de svarabhaktivocaal komt globaal vaker voor in alle eenlettergrepige woorden dan in welk tweelettergrepig woord ook, cf. verder 3.1.

In de volgende secties (2.2.1 tot 2.2.8) bespreek ik één voor één de verspreiding van vormen mét en zonder svarabhaktivocaal voor de volgende woorden: *melk*, *help(t)*, *helpf*, *sterk*, *helpen*, *werken*, *bergen* en *warme*.¹³ Ik neem

¹⁰ Zoals gezegd; bij *helpen/geholpen* geldt dat alleen voor de tweede vorm. Het is niet a priori uitgesloten dat dit een eventueel afwijkend realisatiepatroon van dat item mede zou kunnen verklaren, cf. 2.2, tabel 1: in de meeste regio's is het aandeel van de +vormen bij dit woord aanzienlijk hoger dan bij de overige tweelettergrepige woorden, afgezien dan van *warme*, dat als combinatie met nasaal een speciale plaats lijkt in te nemen, cf. 3.2.

¹¹ Als in alle enquêtes alle gewenste woordvormen voorgekomen waren, hadden wij minimaal 23.100 ‘hits’ moeten krijgen; potentieel zelfs meer, omdat beide mogelijke vormen genoteerd kunnen zijn (dat gebeurt inderdaad ook in een weliswaar erg beperkt aantal gevallen).

¹² Bij de eenlettergrepige is het aantal genoteerde vormen relatief beduidend kleiner dan bij de tweelettergrepige. Dat heeft vooral van doen met het feit dat in *helpf* (dat dus twee keer opgevraagd is) zowel in het noorden als in het zuidwesten heel vaak een reductie tot *helt* heeft plaatsgehad. Die opgaves zijn buiten beschouwing gelaten, omdat ze geen relevant cluster meer bevatten; toch is tegen deze beslissing ook wel wat in te brengen: reductie van dit type valt enkel te verwachten in dialecten die normaal geen svarabhaktivocaal kennen.

¹³ Voor elk van de bestudeerde woorden heb ik een schetskaartje getekend, dat ook als basis voor de bespreking gediend heeft; de kaartjes lijken mij niet essentieel voor een goed begrip, en worden hier dan ook niet gereproduceerd.

de spreiding bij *melk* als een soort referentiegegeven voor de interpretatie van alle andere; die worden trouwens ook telkens met andere vergeleken als dat zinvol is.

2.2.1. *Melk*

Er is een sterke oppositie tussen gebieden waar zelden of nooit wat anders optreedt dan insertie van sjwa, en andere waar dat fenomeen vrijwel volledig ontbreekt. Gebieden waar de twee mogelijkheden frequent gerealiseerd worden zijn zeldzaam en bovendien bijna steeds erg beperkt in omvang.

- ♦ De svarabhaktivocaal ontbreekt (vrijwel) volledig in het uiterste noorden: Friesland behalve de Stellingwerven, Groningen en het noorden van Drenthe. Ook het zuidwesten (Frans- en West-Vlaanderen en het grootste deel van Oost-Vlaanderen) levert nauwelijks gevallen met sjwa-insertie op. Wat Oost-Vlaanderen betreft zijn +vormen relatief frequenter in het noorden en vooral het noordoosten (het Land van Waas), cf. verderop.
- ♦ Tussen de twee pas beschreven arealen in ligt het hele centrum van het Nederlandse taalgebied, waar sjwa-insertie de regel uitmaakt: Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, het westen van Overijssel en Gelderland, Noord-Brabant, Antwerpen en het grootste deel van de twee provincies Limburg. Heel occasioneel komen sjwa-loze vormen in dat hele gebied voor.
- ♦ Overwegend +vormen wisselen vrij frequent met sjwa-loze vormen af in het hele gebied ten oosten van de IJssel (Drenthe, Overijssel en oostelijk Gelderland) en verder in delen van Limburg (vooral het oosten, Nederlands Limburg dus) en in Zuid-Brabant.
- ♦ Echte menggebieden zijn er ook. Tussen het grote centrale gebied mét sjwa-insertie en het zuidwestelijke zonder vinden we zo van noord naar zuid een menggebied: de Zeeuwse en Zuid-Hollandse Eilanden en Zeeuws-Vlaanderen, het Oost-Vlaamse Land van Waas, de Denderstreek en het westen van Zuid-Brabant (de Brusselse regio en het Pajottenland).

2.2.2. *Help(t)*¹⁴

De verspreiding van de twee vormen verschilt weinig van die bij *melk*. Dezelfde (zo goed als) homogene gebieden vallen in het oog. Wel zijn er in alle

¹⁴ Vormen met /t/ zijn vrijwel beperkt tot de zuidelijke dialecten, waar echter ook vormen zonder /t/ geregeld opduiken, cf. De Schutter (1997).

boven aangegeven grote regio's net wat minder opgaves mét svarabhakti-voacaal dan bij *melk*. Eigenaardig is dat er in de kleine menggebieden dan weer iets méér zulke vormen genoteerd worden. Toch volstaan die niet om de verhoudingen weer in evenwicht te brengen: alles bijeen zijn –vormen in het hele Nederlands-Friese gebied wat talrijker bij *help(t)* dan bij *melk*.

2.2.3. *Sterk*

Voor *sterk* sluiten de centrale regio's en ook de oostelijke gebieden met sporadische of alternatieve insertie van sjwa vrij goed bij het beeld aan dat wij voor *melk* en ook voor *helpt* gevonden hebben. In het westen zien we echter een belangrijke toename van +vormen: die nemen wat dit lemma betreft de Zeeuwse eilanden volledig over, en ze nemen ook opvallend in aantal toe in de 'Vlaamse' gebieden, vooral dan in West- en in Frans-Vlaanderen. Gevolg van dit alles is dat we voor het hele taalgebied (t.o.v. *melk*) een lichte stijging van de +vorm vinden; maar het verschil is niet significant.

2.2.4. *Helft(e)*

Helft is een moeilijk te beoordelen item. We moeten hier niet alleen rekening houden met de verdeling tussen – en +vormen, waar het ons eigenlijk om te doen is, maar ook met frequent voorkomende reductie van het consonantcluster. Dat laatste fenomeen kan niet minder dan drie vormen aannemen: /t/ kan wegvallen; dan houden wij nog steeds een heterorganische combinatie /lf/ over; zulke opgaven zijn mee in beschouwing genomen. Dat gebeurt niet als de /l/ verdwijnt; dat is helemaal volgens de algemene lijn die ook bij alle andere woorden gevolgd is: valt /r/ of /l/ weg, dan is er geen sprake meer van een relevant cluster aan de oppervlakte; zulke vormen worden dan buiten het onderzoek gehouden. En ten slotte zijn er nog de gevallen waar tussen /l/ en /t/ de /f/ verdwijnt. Die zijn vooral in het zuidwesten bijzonder frequent genoteerd, zowel in Frans-, West-, Oost- als Zeeuws-Vlaanderen, maar ook op de Zeeuwse Eilanden. Het is vrij waarschijnlijk dat syncope van /f/ het gevolg is geweest van moeilijkheden met de articulatie van het driedelige consonantcluster zonder insertie van sjwa; maar het optreden van syncope zou dan zeker op de Zeeuwse Eilanden, die recent meestal wél de svarabhaktivocaal hebben, uit een wellicht ver verleden moeten dateren. O.a. daarom heb ik ook deze vormen uit de bespreking geweerd. Daardoor is uiteraard ook de verdeling van + en –vormen voor *helft(e)* in het overblijvende materiaal voor Zeeland moeilijk te beoordelen: het is vrij waarschijnlijk dat die op veel plaatsen

het gevolg is geweest van ontlening aan dominante dialecten en nog nauwelijks het autochtone ontwikkelingspatroon reflecteert. Die ontwikkeling blijkt in de wél goed te beoordelen gebieden volgens dezelfde lijnen te lopen als bij *melk*, (cf. tabel 1 aan het einde van deze §). Wel op te merken: in de gebieden met grote meerderheid +vormen, zijn die bij *helft* nog een stuk prominenter geattesteerd dan bij de andere monosyllabische woorden.

2.2.5. *Helpen*

Zowel t.o.v. het referentiewoord *melk*, als t.o.v. de direct daarbij aansluitende eenlettergrepige vorm *help(t)* zijn er in de gebieden met sterk overwegend sjwa-loze vormen (het uiterste noorden en het zuidwesten) nauwelijks verschillen. Die zijn er wel in alle gebieden die bij de eenlettergrepige woorden overwegend of zelfs absoluut voor de + vorm, met svarabhaktivocaal, kiezen. Daar zien wij (bijna) overal een substantiële toename van –vormen. De tendens is bijzonder sterk in Overijssel; daar gaan –vormen, zonder sjwa, de meerderheid uitmaken; in sommige deelregio's, vooral in het oosten, verdringen ze de +vormen zelfs helemaal.

Er zijn nog wat andere verschillen, maar in hoeverre die reële tendensen representeren is moeilijk uit te maken. De Zeeuwse Eilanden zijn wel uniek in die zin dat bij *helpen* sjwa-insertie ongeveer even frequent lijkt te zijn als bij *help(t)*.¹⁵ De toegenomen frequentie van de svarabhaktivocaal in dat gebied (in vergelijking met andere regio's) zou ten minste gedeeltelijk toe te schrijven kunnen zijn aan de relatief geringe prominentie van de vorm *helpen* in de zin.¹⁶

2.2.6. *Werken*

Wat de gebieden met (vrijwel) uitsluitend –vormen betreft zijn er met welk ander woord ook alweer geen verschillen van betekenis. Die zijn er, net als bij *helpen*, wél in een aantal regio's met overwegend +vormen: voor *werken* vinden we meestal opvallend minder +vormen dan bij welk eenlettergrepig woord ook, maar een nootore uitzondering op die tendens vormt Holland-

¹⁵ We moeten natuurlijk ook altijd in het oog houden dat het aantal meldingen uit Zeeland erg klein is; dat maakt de gevonden verhoudingen van woord tot woord erg onbetrouwbaar.

¹⁶ In de meeste opnames in het hele taalgebied wordt gebruik gemaakt van de infinitief die dan min of meer als een hulpwerkwoord functioneert en minder prominentie heeft dan de volgende (te)-infinitief; cf. hierboven in 2.1, en verder, voor een meer principiële behandeling: 4.3.

Utrecht-(West)-Gelderland, waar *werken* als enig tweelettergrepig woord vrijwel geen sjwa-loze vormen opgeeft. Ook in alle andere regio's met voorkeur voor sjwa-insertie bij eenlettergrepige woorden zijn +vormen in de meerderheid, en dat is met name in Overijssel een unicum onder de meerlettergrepige woordvormen (cf. tabel 1 aan het einde van 2.3).

2.2.7. *Bergen*

Bij dit woord rijst weer een probleem: in het zuidoosten (grosso modo de twee provincies Limburg) heeft *berg* in het meervoud een nuluitgang gekregen: als 'sterk' substantief heeft het zijn oorspronkelijke sjwa-meervoudssuffix verloren; de meervoudsvorm is dus, afgezien (eventueel) van het toonaccent van de vocaal (cf. MAND 1, *Commentaar*, pp. 36-37), gelijk aan het enkelvoud. In het uiterste westen van Belgisch Limburg heeft het woord de 'zwakke' uitgang $\varnothing(n)$ aangenomen, en hetzelfde is ook het geval in een paar locaties in het uiterste zuiden van de twee provincies Limburg.

Bij *bergen* valt vooral op dat insertie van sjwa relatief zeldzaam is in het Nedersaksische gebied ten oosten van de IJssel (vergelijkbaar met wat we bij *helpen* gezien hebben). Ook in het westen van Holland, op de Zeeuwse Eilanden en in Zeeuws-Vlaanderen, en in het zuidelijke Brabants zijn vormen waarin de consonanten onmiddellijk bij elkaar aansluiten, ten minste even frequent als bij *werken*.

2.2.8. *Warme*

De verdeling van + en –vormen wijkt voor dit woord meer dan voor welk ander tot nog toe behandeld item, af van die bij *melk*.¹⁷ Eigenaardig is bovendien dat die afwijkingen, in tegenstelling met wat we bij de andere tweelettergrepige woorden hebben kunnen vaststellen, uitgesproken in beide richtingen kunnen gaan. Dat wil dus zeggen dat er nogal wat gebieden zijn met een sterke stijging van het aantal attestaties met sjwa; dat is met name het geval in de noordelijke helft van Friesland, waar voor andere woorden vormen met svarabhaktivocaal nagenoeg ontbreken, en – in iets mindere mate – in Vlaanderen. Daartegenover staat dan een uitgesproken toename van –vormen in Zuid-Holland, het hele Brabantse dialectgebied en het zuiden van Limburg. In

¹⁷ Daarmee krijgen wij een beeld dat reminiscenties opwekt met wat over het cluster /rm/ gezegd wordt in Kloots e.a. (2002). Hoewel die studie over de bovenregionale taalvormen gaat, krijgen wij ook daar een beeld dat nauwelijks met dat voor de andere woorden correspondeert.

Overijssel is de situatie te vergelijken met die bij *helpen* en *bergen*: de –vormen, zonder sjwa-insertie dus, zijn er absoluut in de meerderheid.

Toch kan deze merkwaardige verdeling geen aanleiding zijn om te stellen dat er een algemene verschuiving is naar gebruik van beide realisaties door elkaar. Noord-Holland, de Zeeuwse Eilanden en Zeeuws-Vlaanderen, het zuiden van Friesland en het hele oosten van het taalgebied (met uitzondering dus van het zuiden van Limburg) vertonen nauwelijks verschillen tussen de distributiepatronen bij eenlettergrepige woordvormen en bij *warme*. In 3.2 neem ik de problematiek nog eens kort op, met een suggestie voor een mogelijke verklaring.

2.3. VOORLOPIGE SYNOPSIS: REGIONALE VERSCHILLEN IN DE DISTRIBUTIE VAN VORMEN MET / ZONDER SVARABHAKTIVOCAAL

De diverse distributiepatronen lopen voor enkele regio's opmerkelijk parallel. Het noorden (Friesland, Groningen en het noorden van Drenthe) heeft zelden insertie van sjwa; dat is in vrijwel dezelfde mate ook het geval in het zuidwesten (West- en Frans-Vlaanderen en het westen en centrum van Oost-Vlaanderen).

Daartegenover staat een groot centraal gebied, met Noord-Holland, Zuid-Holland behalve Goeree-Overflakkee, Utrecht en het westen en zuiden van Gelderland (tot aan de IJssel), waar vormen zonder sjwa tot de uitzonderingen behoren, althans als we *warme* even buiten beschouwing laten.

In de meeste overige gebieden overheersen realisaties met svarabhaktivocaal, maar komen vormen zonder toch ook geregeld voor:

- ♦ het zuiden van Drenthe, Overijssel en Gelderland ten oosten van de IJssel;
- ♦ het uiterste zuidwesten van Zuid-Holland en de Zeeuwse Eilanden;
- ♦ de Nederlandse provincie Noord-Brabant);
- ♦ het Belgische deel van Brabant, met inbegrip van het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest);
- ♦ de twee provincies Limburg.

Zeeuws-Vlaanderen en het grensgebied tussen Oost-Vlaanderen en Zuid-Brabant ten slotte zijn echte menggebieden.

Voor de verdere bespreking van de geografische spreiding van het svarabhaktivomeen in 3.3 zal ik Zeeuws-Vlaanderen samen met de Zeeuwse en de

Zuid-Hollandse Eilanden als een regio beschouwen.¹⁸ Het grensgebied tussen Oost-Vlaanderen en Zuid-Brabant verdeel ik nogal ad hoc als volgt: heel Klein-Brabant wordt uiteraard bij Midden- en Zuid-Brabant gerekend; verder reken ik de meest oostelijke O-vakjes van de Kloekekaart (Denderstreek en westelijk Pajottenland) tot Zuid-Brabant.

In de tabel op p. 298 breng ik een overzicht van de genoteerde vormen per regio en per woord.

In punt 3 bespreek ik de resultaten, met de focus eerst op de oppositie tussen een- en tweelettergrepige woorden in het algemeen; daarna op die per regio. En ten slotte op de verhoudingen per regio tussen de 8 woorden. Door die graduele scherpsstelling hoop ik een betrouwbaar beeld te kunnen schetsen.

2.4. ASSIMILATIEVERSCIJNSELEN EN ANDERE REDUCTIES VAN DE CLUSTERS BIJ DIRECTE AANSLUITING

Liquidae zijn bekende kandidaten voor reductie in combinatie zowel met (sommige) voorafgaande vocalen als met (bepaalde) volgconsonanten. Dat is bv. in veel variëteiten van het Engels in Groot-Brittannië, inclusief de standaardtaal zowel bij /r/- als bij /l/-combinaties geregeld het geval: zowel *carves* als *calves* hebben in die variëteiten de liquida verloren, en de woorden luiden, met compensatorische rekking van de vocaal, dan ook gelijk.¹⁹ Ook in de Nederlandse dialecten zijn van in het Vroeg-Westgermaans voorbeelden bekend. Het meest frappante voorbeeld is natuurlijk de overgang van liquida /l/ tot glide (halfvocaal) /w/ in de combinatie <a/o+ID> (*ald/gold* > *oud/goud*), cf. Van Loey (1959, pp. 72-73), Van Loon (1986, pp. 147-149), Van Bree (2016, pp. 344-345). Maar ook dichterbij ons zijn zulke overgangen legio, cf. bv. voor het Noord-Oost-Vlaamse Meetjeslands: Taeldeman (o.a. 2013). Ook /r/ heeft in bepaalde clusterpatronen sterk de neiging om minder prominent gearticuleerd te worden, en uiteindelijk zelfs te verdwijnen (cf. o.a. FAND IV, kaarten 192-193).

¹⁸ Apart omvatten de twee delen, ten noorden en ten zuiden van de Westerschelde, te weinig opnames om in een verantwoorde vergelijking van regionale verschillen opgenomen te worden. Bovendien is het duidelijk dat de gecombineerde subregio's tezamen een soort terraslandschap vormen met relatief veel svarabhaktigebruik in het noorden, en relatief weinig in het zuiden; de overgangen verlopen heel geleidelijk.

¹⁹ Ook in woorden als *stark* en *stalk*, met volgende gutturale obstruent, is het verschil in uitspraak gering, en betreft dat uitsluitend de klankkleur van de gerekte vocaal.

Tabel 1: de distributie van vormen met en zonder svarabhaktivoocaal (resp. links en rechts van /) in acht regio's. Het laatste cijfer (in vet) geeft het percentage van de gegevens **zonder sjwa** in de betreffende regio. Waar de aantallen te klein zijn om een betrouwbare verhouding te berekenen wordt het percentage tussen haakjes gezet.

Regio ^a	help(t)	melk	sterk	helft	helpen	bergen	werken	warme
Hollands-Gelders	249 / 21 7.8	1121 / 14 1.2	306 / 4 1.3	616 / 6 1.0	214 / 43 16.7	269 / 32 10.6	297 / 6 2.0	142 / 70 33.0
M/Z-Brabants	340 / 26 7.1	1386 / 80 5.5	342 / 18 5.0	700 / 19 2.6	308 / 53 14.7	328 / 44 11.8	371 / 97 20.7	230 / 67 22.6
N-Brabants	109 / 7 6.0	303 / 7 2.3	118 / 12 9.2	254 / 5 1.9	76 / 23 23.2	87 / 24 21.6	114 / 15 11.6	50 / 41 45.1
Limburgs	162 / 13 7.4	691 / 23 3.2	165 / 16 8.8	342 / 4 1.2	110 / 61 35.7	23 / 8 (25.8)	130 / 57 30.5	83 / 66 44.3
Overijssels	156 / 36 18.7	701 / 49 6.5	165 / 19 10.3	304 / 64 17.4	72 / 123 63.1	78 / 116 59.8	145 / 38 20.8	38 / 238 86.2
Zeeuws	46 / 29 (38.7)	227 / 84 27.0	63 / 16 (20.3)	52 / 34 (39.5)	52 / 27 (34.2)	47 / 34 (42.0)	51 / 31 (37.8)	51 / 15 (22.7)
Vlaams	27 / 384 93.4	136 / 1546 91.9	56 / 317 85.0	32 / 312 90.7	29 / 374 92.8	34 / 425 92.6	26 / 447 94.5	161 / 231 58.9
Fries-Gronings	2 / 130 98.4	13 / 453 97.3	6 / 152 96.2	5 / 198 97.5	0 / 148 100	1 / 164 99.4	0 / 30 (100)	29 / 110 79.1
TOTAAL	1091 / 646 37.2	4578 / 2256 33.0	1221 / 554 31.1	2305 / 642 21.8	861 / 852 49.7	867 / 847 49.6	1134 / 721 38.9	784 / 838 48.3

a. De hier gebruikte namen zijn ten minste gedeeltelijk ad hoc; onder 'Hollands-Gelders' worden alle opnames bijeengebracht uit de provincies Noord- en Zuid-Holland (behalve Goeree-Overflakke), Utrecht en Gelderland ten westen van de IJssel; 'Zeeuws' staat voor de dialecten van de Zeeuwse Eilanden (+ Goeree-Overflakke) en Zeeuws-Vlaanderen, 'Noord-Brabants' voor de dialecten van de Nederlandse provincie Brabant, Limburgs voor die van de twee provincies Limburg, Zuid-Brabants voor de dialecten van de Belgische provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant (met inbegrip van de Oost-Vlaamse Denderstreek) en van het Brusselse hoofdstedelijk gewest, 'Fries-Gronings' voor de dialecten van Friesland, Groningen en de noordelijke helft van Drenthe, 'Overijssels' voor het zuiden van Drenthe, de provincie Overijssel en Gelderland ten oosten van de IJssel. 'Vlaams' ten slotte staat voor de dialecten van Frans-Vlaanderen en de provincies West- en Oost-Vlaanderen (de laatste met uitzondering van de Denderstreek).

Vooral in die gebieden waar bij directe aansluiting niet courant insertie van sjwa als faciliterend fenomeen ter beschikking staat, mogen wij niet uitsluiten dat de taalgebruiker naar een ander procédé grijpt om de uitspraak te vereenvoudigen, en dat blijkt dan nogal eens in reductie van het cluster uit te monden. Overigens is vervaging en uiteindelijk syncope van de liquida niet de enige mogelijkheid om het cluster te vereenvoudigen. In plaats van /lft/ in *helft* vinden wij in nogal wat Zeeuwse en Vlaamse dialecten courant (h)elt; daarin is dus de obstruent aan de reductiedrang ten offer gevallen.²⁰

Een volledige beschrijving van de betreffende fenomenen is in deze context niet aan de orde, maar enige aandacht verdienen ze toch wel, precies omdat ze complementair zijn t.o.v. sjwa-insertie. Als die redenering correct is, moeten we assimilatie- en andere verschijnselen die intern in het consonantcluster opereren, in de gebieden verwachten waar de svarabhaktivocaal zwak staat; bovendien is te verwachten dat het fenomeen concurrentieel is met het voorkomen van sjwa-insertie. En die twee stellingen gecombineerd leiden er dan toe dat in het databestand op basis van de RND-gegevens het aandeel van de gevallen met (oppervlakkig) [lft] t.o.v. die met [løft] zal dalen: [lft] verliest immers een deel van zijn voorkomens aan [lt]. Met dat feit zal in de verdere besprekingen rekening gehouden worden.

Een ander fenomeen dat potentieel een probleem zou kunnen opleveren voor ons onderzoek, is dat van de /r/-wegval voor volgende consonant. Dat is erg frequent in het noordoosten (Groningen en de noordelijke helft van Drenthe), maar de RND laat het alleen als alternatief optekenen: ook de combinatie van gerealiseerde /r/ + volgc consonant komt in alle genoteerde woorden voor. Naast elkaar vinden wij dus bv. [a.m] en [arm].²¹ De alternantie van bv. [a.m] en [a.rəm] is zo zeldzaam dat er in deze studie geen aandacht aan besteed hoeft te worden.

²⁰ Verder naar het oosten toe is er bv. de reductie van /rkt/ (bv. in *markt*) tot /rt/, en eventueel nog verder tot /t/ (*mart, mert, met*). Of dat volledig op vergelijkbare tendensen terug te voeren is, laat ik buiten beschouwing; in tegenstelling met *half / helft* gaat *markt / merkt* op een oud (Laatlatijns) leenwoord terug: Laatlatijn *marcatius*, dat kennelijk nogal wat dialectische variatie heeft opgeleverd, zie Philippa e.a., K-R (2007, 311-312)

²¹ FAND IV, op basis van het GTRP-materiaal, laat een ander beeld zien: vormen zonder liquida zijn op de kaarten 192 en 193 in het noordoosten van het taalgebied erg frequent.

3. STRUCTURELE FACTOREN BIJ DE KEUZE TUSSEN VORMEN MET EN ZONDER SVARABHAKTIVOCAAL

In 2.3 is gebleken dat in het grootste deel van het Nederlandse taalgebied vormen met en zonder ingevoegde sjwa naast elkaar voor kunnen komen. De vraag rijst dan of er factoren aan te wijzen zijn die de keuze op welk manier ook beïnvloeden. Zulke factoren kunnen structureel van aard zijn: de meer of minder complexe bouw van de taalvorm in kwestie (een- of meerlettergrepig), en de aard van de bouwstenen (fonemen) van het cluster waar de sjwa zich tussen wringt. Maar evengoed valt te denken aan taalgebruikskenmerken, met name de zwakkere of sterkere articulatie van het woord in zijn syntactische of morfologische context.²²

Die aspecten komen in 3.1, 3.2 en 4 aan bod. Vooral 4, gewijd aan mogelijke taalgebruiksfactoren, krijgt veel aandacht, omdat voor dat aspect het RND-materiaal unieke onderzoeksmogelijkheden biedt.

3.1. DE FONOLOGISCHE WOORDSTRUCTUUR: EEN- OF TWEELLETTERGREPIGE WOORDVORMEN OF DIRECTE / INDIRECTE AANSLUITING VAN DE LEDEN VAN HET CLUSTER

Het RND-materiaal is in de loop van de laatste decennia herhaaldelijk als basis gebruikt om een antwoord te vinden op de vraag of eenlettergrepige vormen, waarbij de twee leden van het cluster direct bij elkaar aansluiten in één enkele (fonologische) syllabe (bv. *werk*) zich anders gedragen dan tweelettergrepige, waar de leden zich over verschillende lettergrepen laten verdelen (bv. *wer-ke(n)*). De hypothese daarbij is dat het realisatiecomfort in het eerste geval veel meer dan in het tweede gebaat is met insertie van een secundaire vocaal. Vanwege een begrijpelijk verlangen naar maximale vergelijkbaarheid is daarbij telkens gegrepen naar een vergelijking van de realisaties van *werk* (nr. 4) en *werken* (nr. 32). Dat is al zo bij De Schutter (1973, kaart p. 184), bij Stroop (1988 kaarten p. 62), en bij Kloots e.a. (2002: kaarten p. 102). Ik noem die vormen maximaal vergelijkbaar omdat de fonologische bouw tot aan het einde van het relevante cluster identiek is; dat het eenlettergrepige woord een zn. is, en het tweelettergrepige een ww., wordt daarbij meer dan waarschijnlijk terecht over het hoofd gezien. Er is echter wel een ander aspect dat wel-

²² Ook het spreektempo zal meer dan waarschijnlijk invloed hebben, en datzelfde geldt voor emfase (te denken valt aan uitroepen zoals *helløp!*). Die aspecten zijn in schriftelijk opgenomen enquêtemateriaal niet te vatten, ze blijven hier dan ook volledig buiten beschouwing.

licht wél een rol zou kunnen spelen: de pragmatische prominentie van de woordvorm in de zin waarin hij voorkomt, en die is in geen geval volledig parallel te noemen: *werken* is in de zin ‘hij kan niet gaan werken’ sterk focaal: het is een absoluut nieuw informatiegegeven in de structuur waarin het woord fungeert. *Werk* daarentegen is een bekend gegeven in de informatieopbouw, aangezien het topicale *spitten*, hoe men het ook draait of keert, door iedereen als een *werk* gezien wordt; de informatiefocus ligt in ‘*Spitten is zwaar werk*’ dan ook op het adjectief *zwaar* (vaak vervangen door *moeilijk* of *lastig*), en *werk* is een soort kapstokje waar dat ‘zwaar / moeilijk / lastig’ aan opgehangen wordt. Gevolg van dit verschil in prominentie is dat de ongemarkeerde realisatie van de zin met ‘werk’ geen klemtoon op het zn. legt, terwijl het bij de zin met ‘werken’ wel gewoon is om zinsaccent op het ww. te leggen. Om die reden heb ik *werk* in het voorafgaande niet mee in de beschouwingen betrokken: alle andere woorden die de RND als materiaal oplevert zijn informatief sterk, en we moeten dus wel de resultaten van 3.3 afwachten voordat gegevens voor dit *werk* definitief geïnterpreteerd kunnen worden; dat wordt aangepakt in 4.

Voorlopig beperk ik de bespreking dus tot de woordvormen waarvoor de distributie van +/- svarabhaktivocaal in tabel 1 gegeven wordt. Tabel 2 brengt een samenvatting van die gegevens per regio voor alle woordvoren tezamen, en voor de een- en de tweelettergrepige vormen apart.

Tabel 2: Verdeling van de noteringen met en zonder svarabhaktivocaal, per regio, in het algemeen (kolom 2) en in een- en tweelettergrepige woorden (resp. kolom 3 en 4)

Regio	Algemeen totaal +/- svarabhaktivocaal en percentage <+sv.>		Totaal +/- sv. eenlettergrepige en percentage <+sv.>		Totaal +/- sv. tweelettergrepige en percentage <+sv.>	
Hollands-Gelders	3214/196	94.3	2292/45	98.1	922/151	85.9
M/Z-Brabants	4005/404	92.8	2768/143	95.1	1237/261	82.6
Noord-Brabants	1111/134	89.2	784/31	96.2	327/103	77.0
Limburgs	1706/248	87.3	1360/56	96.0	346/192	64.3
Overijssels	1659/683	70.8	1326/168	88.8	333/515	39.3
Zeeuws	589/270	68.6	388/163	70.4	201/107	65.3
Vlaams	501/4036	11.0	251/2559	08.9	250/1477	14.5
Fries-Gronings	55/1385	03.8	26/933	02.7	30/452	06.2
TOTAAL	=					

De resultaten van dit meer gedetailleerde onderzoek zijn indrukwekkend, maar een volledig consequente beschrijvingslijn biedt zich nog niet aan.

Er zijn vijf regio's waar de oppositie tussen een- en tweelettergrepige woorden een uitgesproken verschil laat zien, dat bovendien voor allemaal in de

zelfde richting wijst. Die gebieden vormen ook een aaneengesloten geheel: alleen het zuidwesten (Zeeland en Vlaanderen) en het hoge noorden (Friesland en Groningen, annex Noord-Drenthe) maken er geen deel van uit. Wat het aaneengesloten gebied betreft, blijkt dat realisaties zonder svarabhaktivocaal bij fonologisch tweelettergrepige vormen relatief veel (drie tot zelfs zeven keer) frequenter zijn dan bij hun fonologisch eenlettergrepige equivalenten.

Fries-Gronings in het noorden en Vlaams in het zuidwesten wijken duidelijk van dat beeld af: in beide gebieden is er een lichte stijging van het aantal gevallen mét svarabhaktivocaal in tweelettergrepige vormen vergeleken met de eenlettergrepige equivalenten. Die stijging is in beide gebieden significant op het .001-niveau: in Friesland is de χ^2 -waarde 23.47, in Vlaanderen 21.0. Ook in Zeeland (Eilanden + Zeeuws-Vlaanderen) is sprake van méér sjwa-insertie in meerlettergrepige woorden, maar dat verschil is niet significant ($\chi^2 = 2.46$). Zeeland is natuurlijk een heel complex gebied, dat in het noorden nauwelijks verschilt van het grote centrale gebied, terwijl Zeeuws-Vlaanderen duidelijk nauwer bij Vlaanderen aansluit. Tussenin is er een geleidelijke overgang van het ene preferentiebeeld naar het andere.

Een verklaring voor het erg diffuse beeld ligt absoluut niet voor de hand, althans als wij alleen rekening houden met de al geponeerde parameters. In 3.2 neem ik de problematiek opnieuw op; daar zal betoogd worden dat het verschillende gedrag van de regio's voor een groot deel bepaald wordt door de verschillende behandeling van de tweelettergrepige vorm *warme*.

Nog even terug naar het verschil tussen een- en meerlettergrepige woorden. Het belang van de factor een- / tweelettergrepigheid komt vooral uit bij vergelijking van de cijfers voor *help(t)* (nr. 45) en *helpen* (38); die zijn allebei sterk focalisch en zonder de factor 'lettergreepstructuur' zouden wij dus geen te grote afwijkingen tussen de gegevens voor de twee woorden mogen verwachten. In werkelijkheid is er een hemelsbreed verschil in de verhoudingen tussen de aantallen van + en – insertie.

Ook de woorden met het cluster /rk/ (resp. eenlettergrepig *sterk* en tweelettergrepig *werken*) laten overtuigend de invloed van de lettergreepstructuur zien: tabel 1 wijst uit dat het tweelettergrepige woord *werken* in alle onderscheiden regio's relatief minder sjwa-insertie heeft dan het eenlettergrepige *sterk*.²³

²³ Voor Friesland zijn de gegevens voor *werken* natuurlijk niet overtuigend, omdat in die regio meestal voor een uitdrukking met het eenlettergrepige *werk* gekozen is.

3.2. AARD VAN HET EINDCLUSTER VAN HET STAMMORFEEM

Tabel 1 geeft ook per woord voor het hele taalgebied een verdeling van de verhoudingen van + en – svarabhaktivocaal. Er zijn een paar grote verschillen binnen de groep van de eenlettergrepige woorden en binnen die van de meerlettergrepige. De voornaamste daarvan zijn perfect te verklaren uit verschillen in distributie tussen de regio's. Maar ook het fonotactische aspect van de eindclusteropbouw komt als een potentiële factor in beeld.

- ♦ Zowel *help(t)* als *helpen / geholpen* levert significant vaker opgaven zonder insertie van sjwa op dan de woorden op liquida + /k/ (resp. *melk* en *sterk*, en *werken*)²⁴.
- ♦ *Warme* neemt onder de tweelettergrepige vormen een absoluut unieke plaats in: het is het enige woord met het eindcluster [L+N], en de distributie van sjwa-insertie wijkt volledig af van die bij alle andere woorden. In alle gebieden waar 'normaal' (d.w.z. bij de clusters van liquida + obstruent, het dominante type) sjwa-insertie courant is, daalt het aantal van die vormen aanzienlijk bij *warme*. Aan de andere kant zien wij een scherpe stijging van dat laatste patroon in gebieden waar dat bij alle overige woorden zo goed als afwezig is. Het lijkt er dus wel op dat bij woorden op basis van een morfeem op [rm], en bij uitbreiding wellicht op basis van liquida + nasaal in het algemeen, de verdeling van realisaties met en zonder sjwa-insertie ten minste gedeeltelijk aan andere wetmatigheden gehoorzaamt dan die bij liquida + obstruent. Het is natuurlijk erg jammer dat wij *warme* niet met een eenlettergrepig equivalent kunnen vergelijken. Het is niet waarschijnlijk dat het erg onverwachte beeld (veel minder sjwa-insertie in die gebieden waar de svarabhaktivocaal sterk staat, tegenover veel méér in die gebieden waar hij uitgesproken zwak staat) beperkt zal zijn tot de tweelettergrepige vorm. Maar uitsluiten kunnen wij dat natuurlijk ook weer niet.

Allebei die waarnemingen zijn een belangrijke stimulans om met meer systematisch materiaal aan de slag te gaan. Zoals al gezegd: dat materiaal (het GTRP-materiaal) staat in principe ter beschikking. Voorlopig kunnen wij alleen maar concluderen dat een- of meerlettergrepigheid van de vorm niet de

²⁴ Bij *werken* kan gedeeltelijk gewezen worden op het feit dat in Friesland de disyllabische vorm meestal ontbreekt, wat dus meteen een gedeeltelijke verklaring is voor een geringer aantal realisaties zonder sjwa; maar zelfs als we het aantal van die realisaties in het geheel met een 150-tal zouden verhogen (het aantal enquêtes in Friesland), blijft de discrepantie groot genoeg.

enige factor is die het beeld bepaalt; er zijn duidelijk grote verschillen naargelang van de bouw van het eindcluster van het basismorfeem. Daarbij lijkt de aard van het tweede element (obstruent of nasaal) de sterkste invloed te hebben. Maar de grilligheid van de patronen bij *warme* (naargelang van de regio gaat het aandeel van sjwa-insertie bij dit woord nu eens sterk omhoog, dan weer even sterk omlaag) suggereert dat er nog wat anders in het geding is. Dat zou wel eens de realisatie van de eerste component van het cluster [rm] kunnen zijn. In de RND wordt een onderscheid gemaakt tussen tongpunt [r] en huig-[R], allebei sterk of zwak gearticuleerd. De opnemingen in het materiaal-GTRP zijn een stuk genuanceerder, en het is een boeiende vraag of we met de geografische distributie van die nuances niet nader tot een verklaring zullen kunnen komen.²⁵

Voor een definitieve bespreking van taalstructurele fonologische opposities, en de relatie daarvan met de distributie van de svarabhaktivocaal stel ik mijn hoop op het GTRP-materiaal; een voorlopig heel oppervlakkige controle van taalkaarten in de FAND deel IV lijkt mij beloftevol.

4. IS BIJ HET OPTREDEN VAN DE SVARABHAKTIVOCAAL DE PROMINENTIE VAN DE WOORDVORM IN EEN GROTERE EENHEID EEN FACTOR?

4.1. TER INLEIDING

Uit het bovenstaande is genoegzaam gebleken dat in bepaalde dialecten, wellicht zelfs in de meeste, de svarabhaktivocaal optioneel is in het eindcluster L+N/K. Gewoonlijk impliceert dat dat de keuze tussen de opties ten minste in zekere mate gestuurd wordt door een of meerdere factoren; een aantal daarvan is in 3.1 en 3.2 aan de orde geweest: daar ging het om de morfologische en fonotactische eigenschappen van de woordvormen. Maar taalverschijnselen worden niet alleen gestuurd door taalstructurele aspecten, ook het con-

²⁵ Een van de reviewers van deze tekst wijst er m.i. terecht op dat ook de aard van de vocaalarticulatie een rol zou kunnen spelen: *warm* heeft in een aantal regio's verlenging ondergaan, en dat zou in die regio's wel eens verantwoordelijk kunnen zijn voor toename van het aantal gevallen met sjwa-insertie. We kunnen daarbij bv. ook denken aan het verschillende gedrag van *koren* (in de meeste regio's verplichte sjwa-insertie, met vaak ook wegval van eind-/n/ tot gevolg) en *kern* (ten hoogste optionele sjwa-insertie, en in veel gebieden wegval van /r/). Het zou zeker de moeite lonen om de eventuele invloed van deze potentiële factor in het RND-materiaal na te gaan.

crete taalgebruik speelt een rol. Bij een verschijnsel zoals het optreden van een faciliterende klank valt dan in de eerste plaats te denken aan de zins- of woordgroepritmiek en -klemtoon, en verder aan o.a. de spreesnelheid en spreekdynamiek en de informatieve waarde van het woord.

Een paar van die mogelijke factoren staan althans gedeeltelijk los van de sprekersintenties in specifieke omstandigheden, en die kunnen eventueel bestudeerd worden op basis van een vragenlijst zoals die van de RND, met zinnen zonder een specifieke context waarin bepaalde woorden of constituenten een speciale pragmatische waarde zouden krijgen. Een van de principiële stellingen van het RND-project is dat woorden (en de klanken waaruit die opgebouwd zijn) het beste in reële zinnen opgevraagd worden. De vragenlijst bestaat voor het overgrote deel uit korte zinnen, die bovendien conceptueel ‘eenvoudig’ zijn: het gaat voor het grootste deel om pragmatisch erg neutrale mededelende, vragende en bevelende zinnen zonder expliciete expressieve componenten. Dat laatste is een voordeel voor wie in klankpatronen de onderliggende wetmatigheden wil bestuderen. Woorden hebben een bepaalde functionaliteit in de zin, ze zijn meer of minder prominent, meer of minder informatief, ze staan meer of minder in focus.

Het is natuurlijk een pluspunt als wij één enkele woordvorm in heel verschillende functionele patronen kunnen bekijken. In een per definitie beperkte vragenlijst zoals die van de RND is zo iets niet echt frequent te verwachten. Het is dan ook een buitengewoon gelukkig toeval dat er toch één woordvorm in ons onderzoeksareaal is, die we in niet minder dan vier vrij sterk verschillende omgevingen aantreffen: het substantief *melk* (cf. 2.1.1). Een tweede woord, *helft*, komt ook twee keer voor, maar dan wel in vrijwel dezelfde pragmatisch-syntactische omgeving: op het eerste gezicht is dat dus minder gunstig voor onze opzet. Toch is ook dat laatste een niet onbelangrijk gegeven: als we ervan uitgaan dat verschillende omgevingen potentieel tot een voorkeur voor verschillende realisaties kunnen leiden, dan moeten we er meteen ook wel aan koppelen dat herhaalde realisatie in dezelfde omgeving tot fundamenteel dezelfde tendensen in de realisatie zal voeren. Onderzoek van de twee voorkomens van *helft* kan dan ook als een lakmoesproef gelden voor de geldigheid van de premissen van dit deelonderzoekje.

Ik wil met het laatste punt beginnen (4.2). Daarna komt in 4.3 de hamvraag aan bod: leveren de vier voorkomens van *melk* indicaties dat insertie van de svarabhaktivocaal op een of andere manier gerelateerd is aan metrische of ritmische patronen in de zin?

4.2. HET WOORD *HELFT* IN TWEE PRAGMATISCH-SYNTACTISCH VERGELIJBARE OMGEVINGEN

Helft komt, zoals gezien (2.1.1), voor in twee verschillende nummers: 40 (*Ze is de helft van de melk kwijt*) en 44 (*wij moeten daar de helft van hebben, en jullie de andere (helft)*)²⁶. In beide nummers is *helft* het kerngegeven van een nominale constituent met de syntactische functie van object, onmiddellijk gevolgd door het werkwoord waar het object bij hoort; er is geen enkele reden om te veronderstellen dat het woord in een (vrijwel?) identieke context op verschillende manieren geïntoneerd of geaccentueerd zal worden. Als die taalgebruiksaspecten een medebepalende rol toegeschreven moeten krijgen, moeten wij hier wel verwachten dat er in de reële verdeling van gevallen met en zonder sjwa geen significante verschuivingen zullen zijn. Wat natuurlijk niet hoeft te impliceren dat voor elke enquêteplaats met voorkeur voor een bepaalde realisatie ook telkens hetzelfde genoteerd zal worden: het is en blijft voor elk dialect een min of meer sterke tendens, met een typerealisatie en een alternatief. Maar over de realisaties heen mogen wij wel dezelfde verhoudingen verwachten.

De distributie van realisaties met en zonder svarabhaktivocaal (uiteraard beperk ik de beschouwing tot dialecten met verschillen bij dit specifieke woord) zijn als volgt: +sjwa in nr. 44 ('*wij moeten daar de helft van hebben*') tegenover -sjwa in nr. 40 ('... *de helft van de melk kwijt*') komt nauwelijks 37 keer voor; het omgekeerde 39 keer. Beide cijfers zijn in se te verwaarlozen bij een totaal van telkens bijna 2000 opnemingen, en bovendien ontlopen ze elkaar nauwelijks.

Méér dan een indicatie dat bij dezelfde syntactische functionaliteit de neiging om de svarabhaktivocaal al dan niet te realiseren per dialect gelijk blijft, is dit niet, maar een indicatie is het m.i. echt wel.

4.3. VERSCHILLENDE ACCENTPATRONEN BIJ *MELK* EN DE RELATIE MET HET AL DAN NIET VOORKOMEN VAN DE SVARABHATIVOCAAL

Uit de hele beschrijving blijkt dat invoeging van sjwa tussen liquida en obstruent in veel dialecten een optioneel gegeven is. Het ligt voor de hand dat bij de reële keuze voor +/- invoeging het zinsritme een bepalende rol speelt,

²⁶ Er zijn theoretisch dus twee realisaties van het bedoelde woord; maar de tweede wordt in de praktijk vaak gewoon weggelaten, of '*de andere helft*' wordt (nog frequenter) vervangen door '*de rest*'; Ik zal in wat volgt voor nr. 44 alleen rekening houden met de eerste realisatie.

en wellicht ook, misschien nog wel sterker, de accentuering van het lexicale item in het complex waarin het is opgenomen. Het zou dus, zoals boven gezegd, interessant zijn dit aan de hand van onze gegevens te onderzoeken. Jammer genoeg vinden wij in de fonetische noteringen van de RND over geen van beide aspecten enige directe informatie; zelfs de woordklemtoon wordt zelden of nooit aangegeven. Toch is het denkbaar dat we indirect wel op het spoor van beïnvloeding in de ene of de andere richting (meer / minder insertie) kunnen komen.

Het woord *melk* levert een potentieel interessant beeld op. Het verschijnt zowel als kern van een woordgroep, resp. als syntactische kern van een subjects-NP en als semantisch kerngegeven van een objects-NP, als in twee sterk verschillende nominale samenstellingen. Dat zou theoretisch tot vier verschillende klemtoonpatronen kunnen leiden; helaas valt het in de praktijk wel wat tegen: de opposities zijn minder duidelijk dan verhoopt. Een korte analyse:

De accentverdelingen in de zin en binnen het woord zijn van heel verschillende aard: in de zin is er een relatief verloop van de klemtoonpatronen (tenzij bij sterke emfase, maar dat valt in het RND-materiaal, gezien zijn bron als ‘pragmatisch neutraal’ enquêtemateriaal, niet te verwachten, cf. boven in 3.1). In het woord gaat het altijd om een binaire structuur, waarbij de ene component uitgesproken prominenter kan zijn dan de andere.

Melk treedt in nr. 127 (*‘De melk spuit uit de uier van de koe’*) op als topic van de zin. Zinstopics kunnen eventueel volledig onbeklemtoond zijn, als het om een vast gegeven in de discourse gaat. Dat is hier niet het geval: het gaat om een ‘nieuw’ topic (de zin staat immers volledig los van elke context), dat als zodanig toch wel behoorlijk prominent zal zijn. Het wordt in de zin gevolgd door het werkwoord (het predicaat), dat waarschijnlijk bij de meeste respondenten ongeveer even sterk geaccentueerd zal zijn als het subjectsnomen. In nr. 40 (*‘ze is de helft van de melk kwijt’*) is *melk* het semantische kerngegeven van het object; als natuurlijke focusconstituent zal het op die plaats, aan het einde van de zin, ook weer onmiddellijk gevolgd door een deel van het predicaat (*‘kwijt’*), een sterk accent krijgen; ook hier lijkt een verdeling van het focusaccent over nomen en volgend predicatief woord voor de hand te liggen. Alles tezamen valt te verwachten dat het zinsaccent op *melk* in zin 40 toch wel een stuk prominenter / sterker zal zijn dan in nr. 127: het bekende verschil tussen focus- en topicrealisatie.

De twee voorkomens in complexe woorden bieden althans in theorie meer perspectief. In principe hebben nominale samenstellingen met een substantief

als specificerend (eerste) element een vast klemtoonpatroon, met een vrij sterk woordaccent op het eerste element. Dat vinden we ook gerealiseerd in het woord *melkboer* / *melkman* in nr. 99. Maar *karnemelk* / *botermelk* in nr. 100 kan in veel variëteiten van het Nederlands, daaronder ook de standaardtaal, met wisselende klemtoon gerealiseerd worden. En aangezien het woordaccent in het RND-materiaal zelden of nooit wordt aangegeven (cf. boven), is het lexeem *karnemelk* / *botermelk* dan ook niet optimaal bruikbaar in een onderzoek waarin accentuering een potentieel medebepalende factor is. Het enige wat we toch wel mogen verwachten is dat in het geheel van het enquête-materiaal de gevallen met sterk beklemtoond *melk* in *karnemelk* (aanzienlijk) minder talrijk zullen zijn dan in *melkboer*.

Samenvattend: voor een onderzoek naar de rol van accentsterkte op het al dan niet optreden van de svarabhaktivocaal komt vooral de oppositie tussen (eenduidig) prominent woordaccent aan de ene kant (nr. 99), de relatief minder prominente zinsaccentuering (nrs. 40 en 100) in aanmerking. Toch heb ik beslist alle vier de voorkomens tegenover elkaar te plaatsen.

Onderzocht is hoeveel keer een vorm met/zonder sjwa in een bepaalde realisatie van *melk* tegenover de omgekeerde vorm in een van de andere drie realisaties van *melk* staat.²⁷ In tabel 4A rapporteer ik het aantal gevallen waarin een bepaalde gebruikswijze van *melk* een svarabhativocaal heeft, terwijl een of meer van de andere gebruikswijzen directe fonetische aansluiting tussen de consonanten /l/ en /k/ vertoont. Gelijke realisaties (allebei met of allebei zonder insertie van sjwa) blijven buiten beschouwing.

²⁷ Ik heb ook genoteerd voor welke plaatsen bij diverse voorkomens van *melk* verschillen in articulatorische prominentie (sterke tegenover zwakke sjwa) genoteerd zijn. Die gegevens heb ik niet mee proberen te systematiseren. Om de eenvoudige reden dat er weinig consequentie is tussen de verschillende enquêteurs. Zo noteert Weijnen in Noord-Brabant vrijwel consequent een geprononceerde sjwa, terwijl Pée in het onmiddellijk aansluitende gebied in Noord-Brabant en Antwerpen bijna even consequent een zwakkere realisatie weergeeft. Wat wel opvalt is dat ze ongeveer dezelfde verhouding scoren voor al dan niet realisatie van de svarabhaktivocaal. Dat laatste lijkt dus wel een robuust (en bruikbaar) gegeven, het eerste absoluut niet.

Tabel 4A: Aantallen afwijkingen tussen noteringen voor vier gebruikswijzen van het woord(deel) *melk*: als eerste element van een samenstelling (*melkboer*: W+), als tweede element van een samenstelling (*karnemelk*: W-), als deel van de zinsfocus (Z+) of het zinstopic (Z-). Aangegeven is voor de elementen van de y-as hoe vaak de svarabhaktivocaal verschijnt, terwijl die er voor het element op de x-as niet is.

	tegenover W+(wel ə)	tegenover W- (wel ə)	tegenover Z+(wel ə)	tegenover Z- (wel ə)	Tegenover de andere (wel ə)
W+ (geen ə)	XXX	32	26	17	75
W- (geen ə)	45	XXX	21	20	86
Z+ (geen ə)	57	43	XXX	28	128
Z- (geen ə)	53	46	40	XXX	139
Alle (geen ə)	155	121	87	65	428

De interpretatie van de tabel levert weinig moeilijkheden op: er is een geleidelijke stijging van het aantal gevallen met unieke sjwa-realiserende naarmate we de reeks [W+ / W- / Z+ / Z-] doorlopen. Sjwa-insertie ligt met andere woorden meer voor de hand bij simplexgebruik van het woord dan als het in een samenstelling voorkomt, en is bovendien relatief frequenter naarmate het accent (binnen de samenstelling of in de zin) minder prominent is.²⁸ Een relatief sterke accentuering resulteert dus zowel bij het simplexwoord als bij de vorm in samenstellingen in directe aansluiting van /l/ en /k/ (of m.a.w. in ontbreken van de svarabhaktivocaal).²⁹ Daarmee krijgen we een patroon dat op het eerste gezicht volledig haaks staat op ‘normale’ historische evolutiepatronen: wat minder prominent is heeft nu eenmaal de neiging om te verschrompelen en ten slotte volledig te verdwijnen (cf. evoluties als *bakhuis* > *bakkes*, *lederhoze* > *leers* / *laars*); natuurlijk gaat het hier ook om het converse evolutiepatroon: de svarabhaktivocaal is een ‘toegevoegd’ product’, dat de articulatie vooruit helpt, en zo iets wordt kennelijk eerder ingeschakeld als die articulatie minder prominente aandacht krijgt.

²⁸ Ik wil er hier nog eens op wijzen dat deze formulering voor het gebruik in *karnemelk* discutabel is: we mogen wel aannemen dat het aantal gevallen met minder sterke klemtoon in de hele verzameling aanzienlijk groter zal zijn dan bij *melkboer*, maar kunnen dat voor de individuele noteringen in de enquête niet nagaan.

²⁹ Zowel de verdelingen in de tabel als geheel, als de verdelingen volgens de twee factoren (resp. <woordklemtoon // zinsaccent> en <sterker // zwakker> zijn significant: voor alle opposities tezamen is $X^2 = 26.19$, wat bij drie vrijheidswaarden $p < .001$ oplevert). Voor de factor woord (W)// zin (Z), en sterker (st.)// zwakker (zw.) is de verdeling resp.:

	-ə.	+ə.		-ə	+ə.
(W)	199	84	(st.)	83	120
(Z)	77	68	(zw.)	158	67

Dat komt op een X^2 -waarde uit van resp. 12.40 en 37.31; wat voor allebei alweer een bijzonder hoge significantiegraad oplevert: $p < .001$.

Ik illustreer de twee tendensen (minder sjwa-insertie bij samenstelling en ook bij sterkere accentuering) in een afgeleide tabel 4B, waarin alle mogelijke opposities apart gerepresenteerd worden.

Tabel 4B: De verhoudingen van alternanties tussen vormen met en zonder sjwa-insertie bij de vier onderscheiden gebruiks- en accentcategorieën ($W^+ = \text{melkboer} - W^- = \text{karne- / botermelk} - Z^+ = \dots \text{ de melk kwijt} - Z^- = \text{De melk spuit} \dots$).

W+(↔W-)		W+(↔Z+/-)		W+(↔andere)	
∅(↔∅)	∅(↔ə)	∅(↔∅)	∅(↔ə)	∅(↔∅)	∅(↔ə)
32 (41.6)	45 (58.4%)	43 (28.1)	110 (71.9)	75 (32.6%)	155 (67.4%)
W-(↔W+)		W-(↔Z+/-)		W-(↔andere)	
∅(↔∅)	∅(↔ə)	∅(↔∅)	∅(↔ə)	∅(↔∅)	∅(↔ə)
45 (58.4)	32 (41.6)	41 (31.5)	89 (68.5%)	86 (41.5%)	111 (58.5%)
Z+(↔W+/-)		Z+(↔Z-)		W-(↔andere)	
∅(↔∅)	∅(↔ə)	∅(↔∅)	∅(↔ə)	∅(↔∅)	∅(↔ə)
100 (68.0)	47 (32.0%)	28 (41.2)	40 (58.8%)	128 (59.5%)	87 (40.5%)
Z-(↔W+/-)		Z-(↔Z+)		W-(↔andere)	
∅(↔∅)	∅(↔ə)	∅(↔∅)	∅(↔ə)	∅(↔∅)	∅(↔ə)
99 (72.8)	37 (27.2%)	40 (58.8)	28 (41.2%)	139 (68.1%)	65 (31.9%)

Tabel 4B illustreert overtuigend dat *melk* als component van een samengesteld woord minder gevoelig is voor sjwa-insertie dan wanneer het als simplex woord verschijnt. En net zo duidelijk is het, dat sterkere accentuering zowel bij complexe woorden als bij het simplex een vergelijkbaar effect heeft: ook die relatief sterkere accentuering zet een rem op het invoeren van de svarabhaktivocaal. Uiteraard mag de kracht van die twee factoren niet overdreven worden: alle gegevens waarover in dit punt gerapporteerd wordt komen uit minder dan 200 opgaven; dat is zowat 15% van alle enquêtes waarvoor in het lexem *melk* ten minste één keer een svarabhaktivocaal opgegeven wordt.³⁰

De voor de hand liggende conclusie, dat sterke(re) prominentie van het woord met een svarabhakti-gevoelig cluster minrealisatie in de hand werkt, is met het materiaal dat ons ter beschikking staat natuurlijk niet onomstotelijk hard te maken: statistiek kan nooit méér opleveren dan een waarschijnlijkheidsscore: hoe overtuigend die ook is (cf. noot 29), het gaat nog steeds om een waarschijnlijkheidsmeting. Daarom wil ik nog een paar verwante feiten in de verf zetten die in dezelfde richting wijzen.

³⁰ Zoals bekend zijn er ten gevolge van de methode van opvragen nogal wat lacunes in de rapportering. Bovendien zijn er voor dit specifieke woord vrij veel omissies in de individuele opnames doordat *melk* niet in alle dialecten dezelfde betekenis heeft; dat heeft o.a. meegebracht dat in grote delen van het taalgebied (vooral in Noord-Brabant) de samenstelling *karnemelk* afwezig is (het begrip wordt daar gewoon met het simplexwoord *melk* benoemd). Om een precieze weging te geven van de waarde van het cijfermateriaal zou een erg ingewikkelde en bewerkelijke berekening nodig zijn. De auteur is graag bereid alle gegevens door te spelen aan iemand die daartoe de nodige kennis en vaardigheid bezit.

In dezelfde zin wijst alvast ook het sterk afwijkende gedrag van *help(t)* in een aantal regio's. Dat zou wel eens verband kunnen houden met de accentstatus van het woord in zijn zin: het is immers het enige van alle onderzochte items dat de hele inhoud van de hoofdzin draagt, en dat dus vanzelf het zwaarst mogelijke zinsaccent op zich krijgt. Tabel 1 illustreert dat het in de meeste regio's afwijkt van alle andere eenlettergrepige woorden, en wel door een significante afname van de gevallen met sjwa. Dat is dus precies wat door de tentatieve verklaring in 4.3 voorspeld wordt.³¹

Dit is ook de plaats om vroeger onderzoek aan een kritische herziening te onderwerpen. Dat gebeurt in § 4.4, waar nog eens een argument ten voordele van de in dit punt vooruitgeschoven factor gegeven zal worden.

4.4. DE OPPOSITIE TUSSEN *WERK* EN *WERKEN* OPNIEUW BEKEKEN

Tot hertoe heb ik mij bijna angstvallig onthouden van commentaar bij een goed bekende casus in de dialectologische studie van de svarabhaktivocaal. Het RND-materiaal levert namelijk op het eerste gezicht een perfecte oppositie tussen twee woordvormen op, waarmee het verschil in behandeling van een- en tweelettergrepige woorden te bestuderen valt. Het RND-materiaal bevat immers niet alleen informatie over *werken* (zin 32), maar ook over *werk* (nr. 4: *spitten is lastig / zwaar werk*). Die gunstige omstandigheid om het verschil tussen een- en tweelettergrepige vormen te gaan onderzoeken bij een 'minimaal paar', is niet onopgemerkt gebleven. In 1976 is voor het eerst een partiële studie gewijd aan de casus (De Schutter, 1976, pp. 182-186, kaart p. 184). De RND was toen nog verre van af, maar voor een groot zuidelijk deel kon wel een volledig samenhangend beeld geschetst worden. Daaruit bleek dat er een fundamenteel verschil bestond tussen de twee formele categorieën. Voor beide vormen was er een westelijk en een oostelijk gebied, maar de invulling daarvan was sterk verschillend:

- ♦ Bij het enkelvoudige zn. wordt vrijwel uitsluitend sjwa-insertie opgetekend in het oosten, in het westen daarentegen komen overwegend sjwa-loze vormen voor.

³¹ Aan de andere kant is er de behandeling van *helpen*, dat in de meeste regio's aan zijn status van half hulpwerkwoord geen overtuigende toename van svarabhaktivoorcomens dankt t.o.v. de andere tweelettergrepige woorden met [L+K]. Alleen Zeeland, dat zoals in 3.1 opgemerkt een erg onstabiele houding heeft t.o.v. sjwa-insertie, laat dat effect wel duidelijk zien.

- ♦ Bij de tweelettergrepige infinitiefvorm heeft het oosten heel wat opgaves zonder svarabhaktivcaal, in het westen loopt het aantal vormen met sjwa nog verder (en zelfs in sterke mate) terug.

Hetzelfde beeld verschijnt bij Stroop (1962, p. 62) voor het hele zuidelijke gebied, en ten slotte ook nog eens bij Kloots e.a. (2002), de eerste behandeling van het hele taalgebied. De twee kaartjes p. 102 tonen overduidelijk dat vormen met sjwa in alle deelregios's een stuk couranter zijn in *werk* dan in *werken*.

Dat beeld komt dus in essentie goed overeen met wat in de huidige studie over het algemeen voor een- en tweelettergrepige woorden is vastgesteld. Tot zover niets verbazends. Wel opmerkelijk is dat het verschil bij *werk* / *werken* veel uitgesprokener is dan bij de oppositie een- / tweelettergrepige woorden in het huidige onderzoek. Is daar een verklaring voor? Dat de twee woorden op een of andere manier door de geënquêteerden met elkaar in een oppositioeneel verband zouden zijn gebracht, is absoluut uitgesloten: ze komen in de enquête op een respectabele afstand van elkaar voor (resp. als nr. 4 en nr. 32, en inhoudelijk is er geen enkele associatie).

Waar het woordpaar wél een afwijkend beeld vertoont, is dat *werken*, zoals alle overige hier onderzochte woorden, een sterk prominente rol in de zin heeft: het is het enige woord in focus (cf. ook 2.2.6), terwijl *werk* weliswaar tot de focusconstituent behoort (als syntactische kern), maar daarin een lage prominentie heeft: als '*spitten*' gekarakteriseerd wordt als '*lastig werk*', dan voegt dat '*werk*' helemaal geen informatie toe ('*spitten*' zal wel voor iedereen als '*werk*' gelden); wel wordt dat '*spitten*' als '*lastig / zwaar*' voorgesteld, en dat is waar het op aankomt. En dus kunnen we, behalve de woordstructuur (een- tegenover tweelettergrepig), ook nog een tweede factor aanwijzen die voor de keuze pro of contra svarabhaktivocaal in aanmerking komt: *werk* is in het corpus van woorden met L+K veruit het minst beklemtoonde, en dus is het, volgens de redenering in 4 het meest vatbaar voor sjwa-insertie. De RND-enquête bevestigt de hypothese van 4 dus ook voor deze casus.

Ik wil er nog maar eens op wijzen dat de relatieve associatie van sjwa-insertie met zwakkere klemtoon (en dus waarschijnlijk minder verzorgde articulatie) ook hiermee nog steeds niet bewezen is; daarvoor is het RND-materiaal voor precies dit aspect niet echt adequaat. Maar elke indicatie versterkt wel het gevoel dat verder onderzoek aan diverse taalvormen (verschillende dialecten, bovengewestelijke taalvormen, zowel in informeel als in formeel gebruik), noodzakelijk is om het fenomeen van de svarabhaktivocaal volledig te door-

gronden. Zo'n onderzoek zou ook bijzonder nuttig kunnen zijn bij het testen van een aantal andere mogelijke taalgebruiksaspecten, zoals bv. de invloed van emfatische spraak, cf. noot 22.

5. VOORLOPIGE SYNTHESE VAN HET ONDERZOEK – VOORSTEL TOT UITBREIDING.

Deze bijdrage is gebaseerd op een deel van het beschikbare linguïstische materiaal, dat van het RND-project namelijk. Van evenveel of zelfs groter belang zou wel eens het materiaal-Goeman-Taeldeman-Van Reenen (materiaal-GTRP) kunnen blijken te zijn; daarvan valt te verwachten dat het voor een aantal van de onderzoeksvragen bijkomende informatie zal kunnen aanreiken, en voor sommige van de opgeworpen problemen wellicht ook oplossingen. De volgende poging tot synthese is dan ook zeker voor die stukken problematiek alleen maar voorlopig te noemen.

5.1. DE GEOGRAFISCHE COMPONENT

Insertie van sjwa in heterorganische clusters van liquida + obstruent / nasaal verdeelt het Nederlands-Friese taalgebied in drie delen. Zowel in het noorden als in het zuidwesten is de svarabhaktivocaal weinig frequent, bij de meeste clusters zelfs vrijwel onbestaande als autochtoon fenomeen. In het grote gebied tussen die regio's in is het verschijnsel goed bekend. Er zijn nog wel grote verschillen in de reële distributie, met Holland-Utrecht-zuidelijk Gelderland, Brabant en de twee provincies Limburg als de onbetwiste kampioenen van het verschijnsel sjwa-insertie.

5.2. DE FONOLOGISCHE COMPONENT

Er zijn bij de studie van fonotactische opposities twee tendensen aan het licht gekomen:

- ♦ Niet elk cluster van liquida + heterorganische consonant is even geschikt voor insertie van sjwa. Voorlopig lijkt het er sterk op dat een obstruent als tweede element van het cluster makkelijker de svarabhaktivocaal aantrekt dan een nasaal. Maar die tendens is niet algemeen in het hele taalgebied. Hetzelfde geldt trouwens voor verschillen naargelang van de aard van de obstruent. Meer dan waarschijnlijk speelt bij die geografische variatie ook de realisatie van de liquida (/r/- of /l/-variant) een bepalende rol.

- ♦ Verdeling van de leden van het cluster over verschillende syllabes (met name dus in tweelettergrepige woorden) gaat insertie van sjwa tegen.

5.3. DE ARTICULATORISCHE PROMINENTIE VAN HET WOORD

De derde voorlopige conclusie veronderstelt een bijkomende hypothese: dat namelijk zwakker geaccentueerde woorden of woorddelen minder zorgvuldig gearticuleerd worden. Analyse van het RND-materiaal lijkt er dan op te wijzen dat het optreden van de svarabhaktivocaal ook in dialecten tegengewerkt wordt door zorgvuldiger articulatie. De stelling wordt voor de bovengewestelijke taal onderbouwd in Kloots e.a. (2002, pp. 99-100, met verwijzing naar de relevante literatuur), maar er zijn zeker indicaties dat die ook voor de lokale taalvormen (de dialecten) geldt.

5.4. TOT BESLUIT: UITBREIDING VAN HET ONDERZOEK

Wat mag nu van een vergelijkbare studie van het materiaal-GTRP verwacht worden? Wat onze conclusie in 5.3 betreft natuurlijk helemaal niets: de vragenlijst van het GTRP bestaat bijna volledig uit simplexwoorden die in absolute isolatie zijn opgevraagd. Wat de geografische verdeling (5.1) betreft heb ik een sterk vermoeden dat in grote trekken hetzelfde beeld tevoorschijn zal komen. Natuurlijk valt niet uit te sluiten dat met het verloop van enkele decennia de invloed van het Hollands resp. het Brabants voor lichte verschuivingen heeft kunnen zorgen in de gebieden waar sjwa-insertie in de RND-enquête zeldzaam of onbestaande was.

Blijven dan ten slotte nog de conclusies van 5.2. In § 1 van deze bijdrage is betoogd dat de vragenlijst-Goeman-Taeldeman bijzonder zorgvuldig opgebouwd is. Dat kan dus voor beide deelaspecten van 5.2 interessante aanvullingen opleveren. Van belang is uiteraard dat het onderzoek uitgebreid kan worden tot clusters met liquida + liquida of glide als laatste element van het cluster (zoals resp. in *parel* en *zwaluw*). Maar ook wat de clustertypen betreft die al in deze bijdrage ter sprake zijn gekomen is aanvulling een must als wij het plaatje volledig willen zien.³²

³² Een belangrijke tekortkoming van het RND-materiaal is dat er geen enkel woord met cluster /rn/ voorkomt, noch zonder noch met splitsing van de componenten over verschillende syllabes (resp. bv. *kern-hoorn* en *kernen-hoornen*).

Ik besluit met een warme oproep aan linguïsten die met fonologie (en dan vooral met die van dialecten) bezig zijn, om het onderzoek ter hand te nemen. Niet alleen was het sjwa-onderzoek het laatste grote project dat de betreurde Johan Taeldeman zelf in de startblokken had willen zetten, misschien nog dwingender is het feit dat de distributie van sjwa in regionale en lokale taalvormen op zichzelf veel inzichten belooft in de ontwikkelingsgang van het Nederlandse taallandschap.

Bibliografische verwijzingen

- De Schutter, Georges** (1973). 'De plaats van de ə in een fonologische beschrijving van het Nederlands'. *Leuvense Bijdragen* 68, 173-202.
- De Schutter, Georges** (1997). 'De imperatief in de Nederlandse dialecten'. *Taal en Tongval* 49, 31-60.
- De Schutter, Georges & Johan Taeldeman** (1994). 'Studies in r-klein 2. /r/ in betoonde lettergreep voor consonant'. *Taal en Tongval Themanummer* 7, 73-109.
- FAND IV: Chris De Wulf, Jan Goossens & Johan Taeldeman** (red.). *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel IV De consonanten*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2005.
- Goeman, A. & J. Taeldeman** (1996). 'Fonologie en morfologie van de Nederlandse dialecten. Een nieuwe materiaalverzameling en twee nieuwe atlasprojecten'. *Taal en Tongval* 48, 38-59.
- FAND I: Thera de Jong, Georges De Schutter, Ton Goeman, Boudewijn van den Berg** (red.). *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel I. I Kaarten – 2. Commentaar*. Amsterdam: AUP.
- Kloots, Hanne, Georges De Schutter, Steven Gillis & Marc Swerts** (2002). 'Sjwa-insertie in eindclusters: variatiepatronen in het Standaardnederlands'. *Nederlandse Taalkunde* 7, 97-124.
- Philippa, M., F. Debrabandere, T. Schoonheim & N. van der Sijs** (2004). *Etymologisch woordenboek van het Nederlands – Ke-R*. Amsterdam: AUP.
- RND (1925-1982): Reeks Nederlandse Dialectatlassen (E. Blancquaert, W. Pée, V.F. Vanacker, red.)**.
- Stroop, Jan** (1988). Twee soorten schwa in de zuidelijke dialecten en het Nederlands. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 84, 52-69 en 81-114.
- Taeldeman, Johan** (2013). 'East Flemish Phonolog'y. In **Frans Hinskens & Johan Taeldeman** (eds.): *Language and Space – An International Handbook of Linguistic Variation – Volume 3: Dutch* (pp. 211-234). Berlin / Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Van Dantzig, Branco** (1932). 'Das Svarabhakti-Phänomen in der niederländischen Sprache'. *Archives néerlandaises de phonétique expérimentale* 7, 52-63.

- Van de Velde, Hans** (1996). *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993)*. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Van Loey, A.** (1959). *Schönfeld's historische grammatica van het Nederlands – Klankleer Vormleer Woordvorming*. Zesde druk. Zutphen: Thieme & Cie.
- Van Loon, Jozef** (2014). *Historische fonologie van het Nederlands*. Antwerpen: Universitas.
- Van Loon, Jozef** (2018 [2019]). 'Is het Nederlands wereldkampioen sjwa?' *Verslagen en Mededelingen van de KANTL* 128, 221-282.
- Van Oostendorp, Marc** (2000). *Phonological Projection. A Theory of Schwa in Optimality Theory*. Berlin: Mouton-de Gruyter.